

واکاوی نقش تصاویر ذهنی در ایجاد حس تعلق در محلات

(مطالعه موردی: محله شتربان شهر تبریز)

آزیتا بلالی اسکویی^۱

استادیار معماری دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران

مینو قره بگلو

دانشیار معماری دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران

مینا حیدری ترکمانی

دانشجو کارشناسی ارشد معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۷/۰۱ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۳/۰۸

چکیده

محیط شهر به عنوان منبع و نشانه‌های تصاویر ذهنی و خاطرات به صورت برجسته‌ای شکل پذیر است و هر فرد با توجه به تصوراتی که از محیط شهری دارد نسبت به آن حس تعلق می‌کند. بنابراین شناخت عواملی که منجر به ارتباط محیط شهری با ادراکات ذهنی می‌گردند امری ضروری است که عدم توجه به آن منجر به گسست فرهنگی می‌شود و رابطه‌ای که بین تصورات ذهنی به عنوان امری ثابت و ساختار فیزیکی شهری به عنوان امری متغیر وجود دارد بستری متعادل بین شهر و افراد ایجاد می‌کند که سبب حضور مردم در آن می‌شود. پژوهش حاضر با هدف بررسی نقش تصاویر ذهنی در ایجاد حس تعلق به محله و رابطه آن با میزان حس تعلق و وابستگی به محله تاریخی شتربان تبریز به عنوان نمونه موردی انجام گرفته است. روش تحقیق در این پژوهش به صورت «توصیفی-تحلیلی» می‌باشد و شیوه گردآوری اطلاعات به صورت بررسی‌های میدانی و با استفاده از پرسشنامه می‌باشد. با توجه به اهداف و سوالات تحقیق، از ضریب همبستگی پیرسون و آزمون T تک نمونه‌ای و نرم‌افزار SPSS استفاده شده است. نتایج بدست آمده نشان می‌دهد بین تصویر ذهنی شهروندان و حس تعلق رابطه مستقیم و معناداری وجود دارد (آزمون دو دامنه، $P < 0.05$ ، $n = 384$ ، $r = 0.64$). و با توجه به اینکه تصاویر ذهنی کالبدی ($p = 0.001$ و $t = 4.44$)، تصاویر ذهنی اجتماعی ($p = 0.029$) و $p = 0.001$ و $t = 2.20$) و تصاویر ذهنی معنایی ($p = 0.001$ و $t = 9.27$) بر حس تعلق دارای تاثیر مثبت معنی‌داری هستند بعد تصاویر ذهنی معنایی با ضریب استاندارد شده (بتا) 0.47 بیشترین تاثیر را بر حس تعلق دارد. همچنین میزان حس تعلق در محله شتربان به طور معنی‌داری بالاتر از حد متوسط می‌باشد.

واژگان کلیدی: تصاویر ذهنی، حس تعلق، فضای شهری، محله شتربان

مقدمه

پیشرفت شهرها و صنعتی شدن آنها در قرن حاضر بخصوص شهرنشینی در کلان شهرها باعث به وجود آمدن ناهنجاری های زیادی شده است. شهرنشینی به عنوان پدیده ای که در اثر تداخل جنبه های مختلف و ضروری زندگی مدرن، مظهر شبکه ای از روابط پیچیده اجتماعی شده است، بستر و شکل دهنده بسیاری از چالش های اساسی در زندگی شهروندان نیز می باشد. معیارها و استانداردهای گوناگونی بر اساس ایده آل های فرهنگی و اقلیمی هر کشور برای زندگی شهری وجود دارد که حس تعلق می تواند نقش موثری داشته باشد. حس تعلق امروزه از مهم ترین مسائل پیش رو در فضاهای شهری بوده و چالش بسیاری از متخصصان شهری می باشد. وجود حس تعلق در فضاهای شهری در واقع موجب شکل گیری رابطه ای خاص بین فرد و محیط می گردد. حس تعلق را می توان درک افراد از محیط هایی دانست که نسبت به محیط، شناختی نسبی یا کافی دارند.

مسئله ی بنیادین درک محیط ساخته شده در زندگی مردم، فهم چیستی «محیط» است. معنادار بودن محیط و تأثیری که محیط از طریق حواس بر ذهن انسان می گذارد و در نتیجه معنایی که با قرار گرفتن در محیط و فضایی خاص به انسان القا می شود و نهایتاً تحولات فرهنگی و رفتاری ناشی از تأثیرات محیط، موضوعاتی هستند که نه تنها از طریق استدلال منطقی تأیید می شوند بلکه با روش های تجربی نیز قابل اثبات هستند. درک محیط شهری فرآیندی ذهنی است که از طریق ارتباط انسان و فضای پیرامون او انجام می گیرد. انسان، پیام های حسی محیط را دریافت کرده و تصویری از محیط در ذهن خود بوجود می آورد. (مشکینی وهمکاران، ۱۳۹۴) یکی از عوامل موثر در شکل گیری این تصویر، خاطرات فردی یا جمعی از محیط است. در این تعریف فضاهای خاطره انگیز فضاهایی هستند که انسان قبلاً آنها را تجربه کرده و با آنها آشنایی دارد. هر چه تعداد فضاهای آشنا در محیط زندگی بیشتر باشد، امکان برقراری ارتباط ساده تر خواهد بود. یافتن فضاهای آشنا باعث احساس آرامش و امنیت در محیط خواهد شد. در مقابل، تغییر، تبدیل و یا از میان رفتن فضاهای آشنا، حس گم گشتگی، بی ریشه بودن و از دست دادن بخشی از زندگی را در انسان بوجود می آورد.

مفهوم حس تعلق در مقیاس های گوناگونی مورد بحث و ارزیابی قرار می گیرد؛ از سطح خانه شروع شده و به مقیاس هایی بزرگتر در حد محله منتهی می گردد. بنابراین می توان به این امر اشاره نمود که محلات از جمله مهم ترین بخش های شهر هستند که وجود حس تعلق شهروندان نسبت به آنها از جمله مهم ترین و ارزشمندترین معیارهای ارزیابی این فضاها به شمار می رود. هدف از این پژوهش بررسی نقش تصاویر ذهنی در حس تعلق به مکان در محله تاریخی شتریان شهر تبریز از دیدگاه ساکنان محله مورد مطالعه است. بدین منظور در این تحقیق رابطه ی تصاویر ذهنی و حس تعلق به مکان و میزان تاثیر این عوامل در محله شتریان با توجه به عوامل ضروری از جمله ترغیب شهروندان به حضور و تمایل به ماندن در محله، ارتقای حس تعلق به مکان در میان ساکنین محله، ارتقای امنیت و عوامل اجتماعی محله؛ مورد بررسی و تحلیل قرار می گیرد. همچنین روشن شدن ماهیت ارتباط بین حس تعلق به مکان و تصاویر ذهنی به برنامه ریزان محلی در اتخاذ تصمیمات بهتر برای بهبود وضعیت محله کمک می کند. برای تحقق اهداف تحقیق، پژوهش حاضر از روش تحقیق، توصیفی- تحلیلی و از شیوه های مرور متون، منابع و اسناد تصویری در بستر مطالعات کتابخانه ای و همچنین از روش تحقیق موردی و شیوه ی تحقیق مشاهده در بستر

مطالعات میدانی و از ابزار پرسشنامه بهره گرفته است. باتوجه به ماهیت پژوهش این تحقیق به دنبال پاسخگویی به سوالات با این عناوین است:

۱- عوامل و معیارهای تأثیرگذار تصاویر ذهنی در میزان حس تعلق به مکان در محله کدامند؟

۲- آیا رابطه معناداری بین تصاویر ذهنی و میزان حس تعلق به مکان در محله مورد مطالعه وجود دارد؟

۳- میزان تأثیر و ضریب همبستگی مولفه های تصاویر ذهنی و حس تعلق به مکان در محله مورد مطالعه به چه میزانی است؟

پیشینه تحقیق

مروری برپیشینه حس تعلق به مکان و تصاویر ذهنی نشان می دهد که این موضوع ها با طیفی از مقولات مورد بررسی واقع شده اند، بهرام پور و همکاران (۱۳۹۴) در مقاله ای با عنوان « مطالعه رابطه میان ساکنان از محیط زندگی و میزان حس تعلق آنها در مجتمع مسکونی بلند مرتبه شهرک کوثر تهران» به این نتیجه رسیدند که حس تعلق با ارزیابی معیارهای شرکت در فعالیت های اجتماعی، ملاقات با همسایگان، وجود خاطرات و مکان های ماندگار، فعالیت های گروهی و نحوه مشارکت در بهبود محیط زندگی تعیین شد و نتایج حاصله نشان داد که این شهرک از لحاظ کیفیت محیط و میزان حس تعلق در وضعیت خوب قرار دارد. همچنین تبیین ارتباط بین معیارهای کیفیت محیط و حس تعلق مشخص کرد که میزان رضایت از معیار مدیریت شهرک بیشترین تأثیر را بر افزایش رضایتمندی و به دنبال آن حس تعلق دارد. وارثی و قنبری (۱۳۹۱) در مقاله ای با عنوان «بررسی و تحلیل احساس تعلق خاطر و خدمات شهری در شهرهای جدید ایران (مطالعه موردی: شهر جدید بینالود)»، به این نتیجه رسیدند که نارضایتی شهروندان این شهر جدید از وضعیت خدمات شهری آن است و اکثریت جمعیت شهر جدید بینالود احساس تعلق خاطر بالایی نسبت به آن دارند.

ریجر و لاوارکاس در مطالعات خود تحت عنوان «جوامع: الگوهای دل بستگی و تعامل اجتماعی در محله های شهری» به نقش مهم و اساسی تعلق کالبدی اشاره و از آن به عنوان ریشه داری یاد نمودند که بر این اساس، فرد محیط را به همراه عناصر کالبدی آن در شکل دهی معنای تعلق، به خاطر می سپارد (Riger & Lavrakas, 1981:56). جرارد کایل و همکاران در مقاله ای تحت عنوان «بررسی ابعاد دل بستگی مکانی در محیط های تفریحی» به تأثیر ابعاد دل بستگی به مکان در یک محیط تفریحی و کوه پیمایی و تناسب آن با ادراک شرایط محیطی و اجتماعی آن محیط از سوی کوه پیمایان پرداخته اند (Kyle et al, 2005:23). حبیبی در مقاله «تصویرهای ذهنی و مفهوم مکان» با تکیه بر رویکردهای ذهنی و نیز مطالعه مورد پژوهی در خیابان نیاوران تهران، به بررسی روابط تصاویر ذهنی، خاطرات و نقش کالبد فیزیکی در تحقق و بسط هویت و معنا و حس مکان در بافت های شهری پرداخته است. (حبیبی، ۱۳۸۷: ۱) بازوندی و همکاران (۱۳۹۳) در مقاله ای با عنوان « نقش سرزندگی در ایجاد تصویر ذهنی شهروندان و میزان بهره گیری از فضای شهری (مطالعه موردی: پیاده راه خیابان سپهسالار تهران)» به این نتیجه رسیدند که بین سرزندگی و تصویر ذهنی مطلوب شهروندان همبستگی معنی دار مثبتی وجود دارد و مقدار همبستگی بزرگ و قابل توجه است. همچنین میانگین نمره تصویر ذهنی افرادی که از فضاهای شهری واجد تصویر ذهنی استفاده می کنند (۱۵,۹) بیش از میانگین افرادی که از فضای شهری فاقد این ویژگی استفاده می کنند (۸,۵) است و این بدان معنا می باشد که فرضیه تحقیق با

عنوان «بین فضاهای شهری که در ذهن استفاده کنندگان فضا تصویر ذهنی ایجاد می کنند و فضا های فاقد این ویژگی تفاوت وجود دارد»، مورد تأیید قرار می گیرد. این عامل نسبت به عوامل دیگر در ایجاد سرزندگی در فضا تأثیرگذارتر می باشد.

کاکاوند و همکاران (۱۳۹۲) در مقاله ای با عنوان «سنجش تطبیقی تصویر ذهنی شهروند و شهرساز به مفهوم کیفیت محیط شهری (مطالعه موردی: بافت فرسوده شهر قزوین)» به بررسی اولویت معیارها و شاخص های کیفیت محیط در بافت های فرسوده شهری با تأکید بر تصویر ذهنی شهروندان از یک سو و نگاه مسئولان و کارشناسان امور شهری از سوی دیگر پرداخته اند، که نتایج حاصل بیانگر آن است که شهروندان اولویت پایین بودن سطح کیفیت زندگی در این بافت هارا در عدم توجه به مسایل فیزیکی و کالبدی محیط بافت های فرسوده شهری و سطح پایین وضعیت اقتصادی ساکنان می دانند؛ در حالی که در رویکرد شهرسازان به بافت های فرسوده شهری معیارهای محیطی، مدیریتی به نسبت بیشتری از سایر مولفه ها دچار نابسامانی هستند. این تحقیق سعی در بررسی و تحلیل مولفه ها و شاخص های حس تعلق به مکان و تصاویر در محله تاریخی شهر تبریز دارد. همچنین با توجه به مولفه ها و مدل استخراجی تحقیق، ارتباط بین تصاویر ذهنی و حس تعلق به مکان در محله شتریان مورد ارزیابی قرار گرفته است

مبانی نظری

حس تعلق

حس تعلق به مکان، حس تعلق به محل سکونت و داشتن احساس دل بستگی به آن محل می باشد (شکویی و تبریزی، ۱۳۸۲، ۴۱). حس تعلق مکان، به بیان براون و پرکینز (۱۹۹۲) مجموع پیوند های احساسی، شناختی و رفتاری میان انسان ها و مکان زندگی شان است که مبنای ادراک آنان و رابطه شان با مکان را فراهم می آورد و چارچوب هویتی فرد و جامعه را شکل می دهد. متمایز شدن خصوصیات یک مکان از مکانی دیگر باعث می شود که افراد ساکن احساس نمایند که مکان زندگی آنها دارای کیفیات خاص است و ضمن علاقه به آن تمایل به تأمین نیاز در داخل محدوده آن مکان داشته باشند (Polloway and Hubberd, 2012, 71). چنین احساسی نسبت به محل زندگی «احساس تعلق به مکان» گفته می شود که لنگ آن را به عنوان حس شهروندی نسبت به مکان تعبیر کرده است (Lang, 1994, 291). مطالعات متعددی در مورد شناخت حس تعلق و ارتباط آن با جنبه های مختلف انسانی صورت گرفته و متفکرین مختلفی در حوزه های گوناگون به تبیین و شناخت این حس و نقش آن در زندگی انسان پرداخته اند. پدیدار شناسان و روانشناسان محیطی، دو دسته عمده هستند که به بررسی موضوع پرداخته اند. از نگاه پدیدارشناسان، حس تعلق به معنای پیوندی محکم و عمیق تأثیر گذار میان مردم و مکان با اجزای تشکیل دهنده آن است. این پیوند، سبب گسترش عمق تعامل فرد با محیط شده و با گذر زمان عمق و گسترش بیشتری می یابد (Tuan, 1974; Relph, 1976). تعاریف نظریه پردازان این رویکرد بر پایه ماهیت حس مکان، مدت و عمق تجربیات در مکان است. آنان بیش تر به مفهوم حس مکان پرداخته و حس تعلق مکان را به عنوان مرحله ای در ادامه و تکمیل حس مکان مورد توجه قرار داده اند. حس تعلق مکان متأثر از عوامل اجتماعی، فرهنگی و کالبدی است.

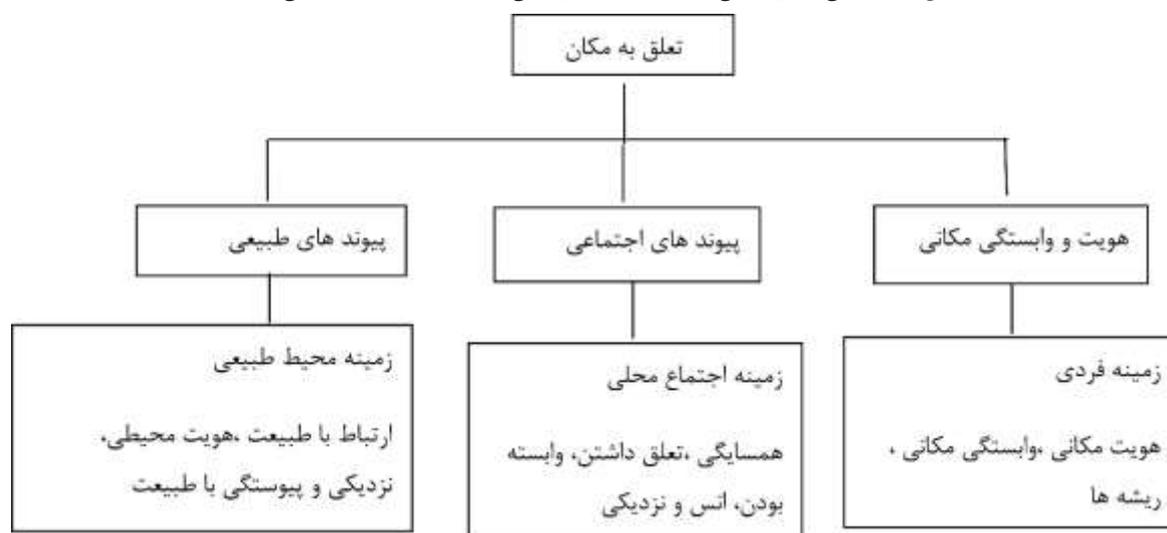
روان‌شناسان محیطی نیز به مطالعه محیط و روابط انسانی پرداخته‌اند (Hidalgo & Hernandez, 2001). در این دیدگاه، تعلق مکانی به رابطه شناختی فرد یا جمع با یک فضا اطلاق می‌شود و از لحاظ هویتی، تعلق مکانی اشاره به رابطه هویتی فرد به محیط اجتماعی که در آن زندگی کند؛ دارد (Altman & Low, 1992, 22). تعلق مکانی سطحی بالاتر از حس مکان است که به منظور بهره‌مندی و تداوم حضور انسان در مکان نقش تعیین‌کننده‌ای می‌یابد. تعلق مکانی که بر پایه حس مکان به وجود می‌آید فراتر از آگاهی از استقرار در یک مکان است این حس به پیوند فرد با مکان منجر شده و در آن انسان خود را جزئی از مکان می‌داند و براساس تجربه‌های خود از نشانه‌ها، معانی، عملکردها و شخصیت‌نقشی برای مکان در ذهن خود متصور می‌سازد و مکان برای او قابل احترام می‌شود. (Steele, 1981: 44)

ابعاد حس تعلق به مکان بر اساس دیدگاه‌های مختلف

نظریه تعلق مکانی به مطالعه مولفه‌های احساسی و عاطفی موجود در پیوند با مکان می‌پردازد بطوریکه مفهوم حس تعلق، ایجاد پیوند عاطفی مثبت بین فرد و مکان تعریف شده است برطبق این نظریه، مردم به ایجاد پیوندهای احساسی و عاطفی با مکان‌ها مبادرت می‌ورزند. این پیوندها با میزان رضایت افراد، ارزیابی‌شان نسبت به محیط و برخی جنبه‌های هویتی آنها به همراه معیارهایی عینی مانند مدت زمان سکونت، مشارکت در محله و شبکه‌های اجتماعی در ارتباط است. (Giuliani & Feldman, 1993; Altman & Low, 1992) مرور ادبیات موضوع بیانگر گستردگی واژه‌ها و رویکردهای مختلف تبیینی این احساس و معنای خاص محیطی است که علاوه بر آنکه نشان‌گر دامنه‌ی وسیع اطلاعاتی است، نوعی سردرگمی واژه‌ها و پیچیدگی ذهنی را نیز به همراه دارد که در تحقیقات بسیاری از محققان به آن اشاره شده است (Hidalgo & Hernandez, 2001: 103). بیشتر محققان در مفهوم سازی تعلق مکانی یا وابستگی مکانی - انسانی^۱ به دو بعد هویت مکانی^۲ و وابستگی به مکان^۳ اشاره کرده‌اند (کیله، ۲۰۰۴: ۲۱۴) پروشانسکی^۴ (۱۹۷۸) براین عقیده است که هویت مکانی «ابعادی از خود است که هویت شخصی فرد را در ارتباط با محیط فیزیکی تعریف می‌کند. این تعریف، به وسیله الگوی پیچیده‌ای از آرمان‌ها، عقاید، ترجیحات، احساسات، ارزش‌ها، اهداف و تمایلات رفتاری خودآگاه و ناخودآگاه و

مهارت‌های مرتبط با این محیط، صورت می‌گیرد». در این مفهوم، محیط‌ها، به افراد این فرصت را می‌دهند که هم هویت خود را ابراز و هم آن را تأیید کنند (جرجنسون و استیدمن، ۲۰۰۱). در نهایت، هویت مکانی به عنوان جزئی از هویت فرد توصیف شده است که عزت نفس و همچنین احساس تعلق به یک اجتماع محلی را افزایش می‌دهد (ویلیامز و واسک، ۲۰۰۳). استوکولس و شوماخر^۱ به وابستگی مکانی به عنوان پیوندی مستحکم بین خود و مکان‌های خاص در میان ساکنان، عنایت می‌کنند (جرجنسون و استیدمن، ۲۰۰۱). نکته مهم در این بعد این است که وابستگی مکانی به ارتباطات کاربردی و هدف‌گرایانه به یک مکان، مربوط می‌شود (ریموند و همکاران، ۲۰۱۰) و وابستگی مکانی شکلی از تعلق است که به پتانسیل یک مکان بخصوص وابسته است که نیازها و اهداف فردی را ارضا می‌کند (ویلیامز و همکاران، ۱۹۹۲: ۳۱). حس تعلق مکان مفهوم پیچیده‌ای است که اسکنل و گیفورد^۲ (۲۰۱۰)، سه بعد عاطفی، شناختی، رفتاری برای آن در نظر گرفته‌اند. به زعم آنان سه بعد ارائه شده به دلیل شمول تمامی معانی ارائه شده از تعلق مکانی می‌تواند در حوزه تحقیقات تجربی و تئوریک مورد استفاده قرار گیرد

(Scannell&Gifford,2010:2) ریموند و همکاران (۲۰۱۰) تعلق مکانی را در مقیاسی پنج عنصری توسعه داده اند که شامل عناصر هویت مکانی، وابستگی مکانی، پیوندهای طبیعی، پیوندهای خانوادگی و پیوندهای دوستی است. عناصر هویت مکانی، وابستگی مکانی و ریشه ها، در زمره زمینه های فردی تعلق به مکان قرار دارند. هویت مکانی به ارتباط معنادار یک فرد با مکانی اشاره دارد که وی را تعریف می کند. وابستگی مکانی به روابطی مربوط است که ما برای استفاده از مکان داریم، به طوری که مکان با برآورده کردن نیازهای مادی و معنوی انسان، وابستگی شخص را به خود تحت تأثیر قرار می دهد و ریشه ها نیز شامل خوگیری طولانی مدت در مکانی واحد است. عنصر پیوندهای اجتماعی، زمینه های اجتماع محلی تعلق به مکان را نشان می دهد که با خانواده و دوستان برقرار است. در حوزه زمینه های اجتماع محلی، تعلقات همسایگی، حس وابسته بودن، تعلق داشتن به اجتماع محلی و انسی^۳ که شخص به یک مکان دارد، جای می گیرند. عنصر پیوندهای طبیعی نیز، به زمینه های محیطی تعلق به مکان اشاره دارد. پیوندهای طبیعی، حس ارتباط با طبیعت / حس وابستگی و نزدیکی به طبیعت و توانایی شناخت محیط طبیعی است.

نمودار ۱: مدل مفهومی سه بعدی تعلق به مکان (ریموند و همکاران، ۲۰۱۰)

از نظر مک میلان و چاوایس^۴، (1986) احساس تعلق محله ای از رهگذر چهار مؤلفه ۱: احساس عضویت؛ ۲: تأثیرگذاری؛ ۳: برآورده سازی نیازها و ؛ ۴: پیوستهای عاطفی، بر فرآیندهای مشارکت محله ای تأثیر می گذارد (نقل از نادری و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۰) برخی از محققین نظیر آلمن و لو^۵ علاوه بر تا کید بر نقش اجتماعی مکان، به تعاملات و ارتباطات فرهنگی - اجتماعی در مکان اشاره و تعلق به مکان را از منظر تعلق اجتماعی یعنی گونه ای از تعلق به خاطر مردم (استفاده کنندگان) تعبیر نموده اند (Altman& Low: 1992). با این حال، محققین دیگری نیز بر نقش عوامل ادراکی فردی، عناصر کالبدی به عنوان عاملی مهم در شکل گیری حس تعلق تا کید داشته و ضرورت توجه به ابعاد کالبدی را در فرایند حس تعلق ضروری می دانند. (جوان فروزنده، مطلبی، ۱۳۹۰، ۳۲). مطالعات انجام شده در زمینه ی حس تعلق به مکان به عوامل مختلفی در این رابطه اشاره دارند. با مروری بر متون و مطالعات مختلف انجام شده در این زمینه، می توان عوامل موثر در ایجاد یا ارتقای حس تعلق به مکان را در قالب برخی عناوین طبقه بندی نمود. در این راستا برای تدوین مدل و ابعاد مفهومی حس تعلق به مکان، نظریات اندیشمندان مختلف در این زمینه در قالب جدول (۱) ارائه می شود.

جدول ۱: ابعاد و شاخص های حس تعلق به مکان از دیدگاه اندیشمندان مختلف (منبع: نگارندگان)

بعد کالبدی	بعد اجتماعی	بعد اجتماع محله ای (گروهی)	۲۰۰۴
ارتباط فرد با خانه، محل کار، محیط همسایگی و محله	ارتباط فرد با خانواده، دوستان، همکاران و همسایه ها	دستیابی به منابع در اجتماع محله ای	
آورت، ۲۰۰۹	آرزوها	ارزش ها	تجربه مشترک
پستن، ۲۰۱۰	احساس هویت	کاهش رفتارهای محله	روابط ایمن و مطمئن
سلامت روانی	احساس هویت	کاهش رفتارهای محله	۲۰۰۵
مک میلان و چاوینس، ۲۰۰۵	تاثیر گذاری	برآورده سازی نیازها	پیوست های عاطفی
احساس عضویت	تاثیر گذاری	برآورده سازی نیازها	۲۰۱۰
کوتابا و تامی، ۲۰۱۰	عضویت در گروه	احترام به گروه	همکاری
تعلق اجتماعی	عضویت در گروه	احترام به گروه	۲۰۱۰
تعهد	فرایند	مکان	اسکانل و گیفورد، ۲۰۱۰
اشکانل و گیفورد، ۲۰۱۰	احساس، شناخت، رفتار	فیزیکی، اجتماعی	شخص
شخص	احساس، شناخت، رفتار	فیزیکی، اجتماعی	گروهی / فرهنگی، فرد
گروهی / فرهنگی، فرد	احساس، شناخت، رفتار	فیزیکی، اجتماعی	یونایتو و همکاران ۱۹۹۹
یونایتو و همکاران ۱۹۹۹	احساس، شناخت، رفتار	فیزیکی، اجتماعی	وابستگی عاطفی (احساس علاقه نسبت به مکان)
وابستگی عاطفی (احساس علاقه نسبت به مکان)	احساس، شناخت، رفتار	فیزیکی، اجتماعی	گیولیانی و فادمن، ۱۹۹۳
گیولیانی و فادمن، ۱۹۹۳	احساس، شناخت، رفتار	فیزیکی، اجتماعی	شناختی
شناختی	احساس، شناخت، رفتار	فیزیکی، اجتماعی	شوماخر و تیلور ۱۹۸۳
شوماخر و تیلور ۱۹۸۳	احساس، شناخت، رفتار	فیزیکی، اجتماعی	مطلوبیت کالبدی
مطلوبیت کالبدی	احساس، شناخت، رفتار	فیزیکی، اجتماعی	آلدن و لاور، ۱۹۹۲
آلدن و لاور، ۱۹۹۲	احساس، شناخت، رفتار	فیزیکی، اجتماعی	آشنایی با مکان
آشنایی با مکان	احساس، شناخت، رفتار	فیزیکی، اجتماعی	ریموند و همکاران، ۲۰۱۰
ریموند و همکاران، ۲۰۱۰	احساس، شناخت، رفتار	فیزیکی، اجتماعی	هویت مکانی
هویت مکانی	احساس، شناخت، رفتار	فیزیکی، اجتماعی	چرخچیان، ۱۳۹۳
چرخچیان، ۱۳۹۳	احساس، شناخت، رفتار	فیزیکی، اجتماعی	تجارب قبلی فرد
تجارب قبلی فرد	احساس، شناخت، رفتار	فیزیکی، اجتماعی	زلف، ۱۹۷۶
زلف، ۱۹۷۶	احساس، شناخت، رفتار	فیزیکی، اجتماعی	درک نماد ها و فعالیت های روزمره
درک نماد ها و فعالیت های روزمره	احساس، شناخت، رفتار	فیزیکی، اجتماعی	پانتز، ۱۹۹۱
پانتز، ۱۹۹۱	احساس، شناخت، رفتار	فیزیکی، اجتماعی	کالبد
کالبد	احساس، شناخت، رفتار	فیزیکی، اجتماعی	منظر شهری، چشم انداز، نفوذپذیری، شکل
منظر شهری، چشم انداز، نفوذپذیری، شکل	احساس، شناخت، رفتار	فیزیکی، اجتماعی	ساخت و مبلمان شهری
ساخت و مبلمان شهری	احساس، شناخت، رفتار	فیزیکی، اجتماعی	حیبی، ۱۳۸۷
حیبی، ۱۳۸۷	احساس، شناخت، رفتار	فیزیکی، اجتماعی	تصاویر ذهنی
تصاویر ذهنی	احساس، شناخت، رفتار	فیزیکی، اجتماعی	مطلبی و فروزنده ۱۳۸۹
مطلبی و فروزنده ۱۳۸۹	احساس، شناخت، رفتار	فیزیکی، اجتماعی	عوامل ادراکی - شناختی فردی
عوامل ادراکی - شناختی فردی	احساس، شناخت، رفتار	فیزیکی، اجتماعی	تمایزخوانایی کالبدی
تمایزخوانایی کالبدی	احساس، شناخت، رفتار	فیزیکی، اجتماعی	عوامل محیطی - کالبدی
عوامل محیطی - کالبدی	احساس، شناخت، رفتار	فیزیکی، اجتماعی	فعالتهای اجتماعی و فرهنگی
فعالتهای اجتماعی و فرهنگی	احساس، شناخت، رفتار	فیزیکی، اجتماعی	عمومی انسان ها
عمومی انسان ها	احساس، شناخت، رفتار	فیزیکی، اجتماعی	کالبدی (فرم و سازماندهی اجزاء)

تصویر ذهنی

تصویر ذهنی از ترکیب دو واژه تصویر (Image) و ذهنی (Mental) تشکیل شده است طبق این تعریف ارائه شده از واژه (Mental) در فرهنگ لغت وبستر مجموع واکنش فکری و احساسی یک شخصیت به واقعیت خارجی تلقی شده است و در ترکیب با واژه (Image) به معنای تصویر می توان این چنین تلقی کرد که تصویر ذهنی یا (Mental)

1. relating to the total emotional and intellectual response of individual to external-veality
2. Boulding-Kenneth
3. The Image knowledge in life and society
4. subjective knowledge

(Image) تصویری است که از واکنش فکری و احساسی یک شخص به واقعیت خارجی در ذهن او شکل گرفته است. واژه تصویر ذهنی از جمله واژگانی است که معنای لغوی آن به طور مستقل در فرهنگ لغات دیده نشده است و این به دلیل کاربرد این واژه به صورت تخصصی در علوم مثل شهرسازی، روانشناسی، محیط روانشناسی و ... می‌باشد به همین دلیل در ادامه روند استفاده از این واژه را در شهرسازی بررسی می‌کنیم. اندیشه و واژه (Image) را نخستین بار اقتصاددانی به نام کنت بولدینگ^۱، در کتابش تصویر «دانش زندگی و جامعه»^۲ مطرح نمود در تعریف بولدینگ واژه (Image) با اصطلاح «دانش ذهنی»^۳ به معنای دیدگاه فرد یا هر آنچه که فرد در ارتباط با محیط پیرامونش به آن وارد دارد همراه است. بولدینگ یادآور می‌شود که همه تعریف‌ها و معناهایی که واژه (Image) در بر دارد بیانگر آن است که این مفهوم ماهیتاً به چیزی اشاره دارد که خود واقعیت نیست، بلکه بازتابی از واقعیت است. (کاتر، ۱۳۹۲، ۴۵)

مولفه های تصاویر ذهنی

تصویرذهنی پایه و اساس هر گونه کنش و واکنش میان فرد و محیط است که ممکن است با واقعیت موجود کاملاً همپوشانی نداشته باشد اما شهروند بر پایه همین تصویر ذهنی خود و نه واقعیت‌های موجود رفتار می‌کند. تصویر ذهنی انسان از محیط تا حدودی به رفتار فضایی او نیز تأثیر می‌گذارد، مؤثرترین نقش تصویر ذهنی از محیط در ذهن شخص آن است که وی را قادر سازد برای تعقیب مقاصد خود در شهر حرکت کند. قابلیت ادراک پذیری و به خاطر سپاری واضح و دقیق محیط، جزئی اساسی از هر شهر پاسخده و موفق بوده و رضایت عاطفی از زندگی در شهر را منتج می‌شود. وضوح ادراکی فضاهاى شهری نه تنها از جنبه‌های شناختی حائز اهمیت است، بلکه موضوعات عاطفی، عملکردی و اجتماعی را نیز در بر می‌گیرد (Kaplan, 2016) در رابطه با جنبه‌های عاطفی، هیجانی و احساسی، محیط‌هایی که تصویر واضحی در نقشه‌های شناختی افراد دارند، فضاهاى امن تر و آرامش بخش تری ادراک می‌شوند. از طرف دیگر عدم ادراک واضح فضا، موجب کاهش احساس کنترل بر محیط و در نتیجه کاهش احساس خودانگیزگی می‌شود (Wilson, Takahashi & Schoenbaum, 2014). در واقع تصویری روشن از محیط به شخص نوعی احساس امنیت می‌دهد وی می‌تواند رابطه‌ای هماهنگ بین خود و جهان خارج به وجود آورد. این درست بر خلاف احساس ترسی است که به شخصی مستولی می‌شود که این تصویر روشن را ندارد. معنای این سخن آن است که احساس شیرینی که شخص از خانه و شهر خود دارد نه تنها به سبب آشنا بودن با آن است، بلکه به این دلیل که تصویری دقیق از آن در ذهن او وجود دارد. (کاظمی، ۱۳۹۰: ۲۲).

در دهه‌های گذشته تحقیقات متعددی در زمینه تصاویر ذهنی صورت گرفته است و هریک از نظریه پردازان بسته به تعریفی که از تصاویرذهنی ارائه کرده‌اند، ابعاد و شاخص‌های متفاوتی را برای سنجش آن بیان نموده‌اند جدول (۲). از نظر کوین لینچ، تصویر ذهنی از محیط، مجموعه‌ای از عواطف اولیه‌ای است که از تجربه فضا بدست آمده و در مجموعه تصاویر ذهنی به عناصر مختلفی تجزیه، مرتبط و یا متنوع می‌شوند. مانند حوزه‌ها، مسیرها، لبه‌ها، گره‌ها و نشانه‌ها. به عبارت دیگر، انسان عوامل محیطی و نظم حاکم بین آنها را در ذهن خود در پنج عنصر فوق طبقه بندی کرده و برای یادآوری نیز از این مقولات ذهنی کمک می‌گیرد. (کارمونا، ۱۷۲: ۱۳۸۸) کریستین نوربرگ شولتز، تصویر ذهنی را «ساختار وجودی انسان» دانسته و همانند لینچ عناصر تصویر ذهنی را بررسی نموده است. شولتز

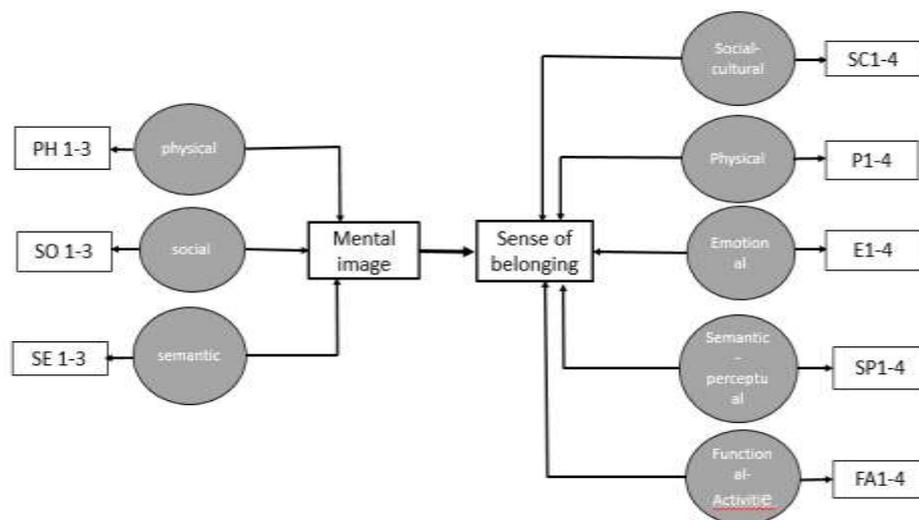
مرکزها، راهها و حوزهها را عناصر تشکیل دهنده فضای وجودی دانسته و عامل تعیین کننده آنها نیز تعامل میان انسان و محیط است (شولتز، ۱۳۸۴: ۳۶). از نظر گولج شکل‌گیری منظر ذهنی از هر پدیده‌ای واجد یک نظام سلسله مراتبی است که در ابتدا نقاط لنگرگاهی و سپس حول نقاط لنگرگاهی عناصر فرعی‌تر که جزئیات نامیده می‌شوند ادراک و فرا گرفته می‌شوند (گلکار، ۱۳۹۰: ۳۲۹). اپلیارد در کتاب برنامه ریزی برای یک شهر کثرت‌گرا در پروژه شهر متکثر گوئیانا، به بررسی کلیت ساختاری پرداخته که در ذهن ساکنان مختلف از شهرشان شکل می‌گیرد او درباره چنین ساختاری، به عنوان شناختی که شهروند از شهرش دارد، اصطلاح «دانش شهری» را به کار می‌برد (پاکزاد، ۱۳۸۸: ۱۶۲). به نظر اپلیارد شهرها به وسیله عناصر سکانشی یا فضایی ادراک شده، ساختاربندی می‌شود. راهها و گره‌های لینچی، عناصر سکانشی محسوب شده و نشانه‌ها حوزه‌ها و لبه‌ها تقریباً عناصر فضایی می‌باشند (Appleyard, 1976: 155). از نظر میثائل، تصویر ذهنی دارای سلسله مراتبی است که از تصویر کلیت شهر تا جزء تصاویری از کلیت شهر (مکان‌های شهری) و سرانجام تصاویر ذهنی از اجزای فضا را در بر می‌گیرد. او توجه به این سلسله مراتب را در برداشت وضع موجود و تصمیم‌گیری برای آینده شهر مهم بر می‌شمارد (Tribe, 1974: 78). میثائل تریب با اشاره به سه مولفه فایده یا کارکرد شهر، تظاهر بیرونی شهر و عناصر آن و در نهایت معنای آن این سه مولفه را به عنوان سه رکن هم‌اثر در آفرینش تصویر ذهنی از شهر یاد می‌کند (پاکزاد، ۱۳۸۸: ۱۳۷). و تصور توسط بولدینگ (۱۹۶۱) به عنوان یک عکس ذهنی تعریف می‌شود که محصول تجارب، نگرش‌ها، خاطرات و احساسات آنی است. و از آن برای تفسیر اطلاعات و هدایت رفتار استفاده می‌شود. چون یک توالی نسبتاً با ثبات از روابط میان مفاهیم و اشیای با معنی را عرضه می‌کند. تصورات صرفاً حکم انتزاعات سلیقه‌ای از یک حقیقت عینی را ندارد بلکه تفاسیر آگاهانه از آنچه که تصور می‌رود باشد، هستند. تصور یک مکان مشتمل بر تمامی عناصر مرتبط با تجارب افراد و گروه‌ها و منویات آنها در قبال آن مکان است، مادام که این منویات متمرکز و معین باشند چنین تصوراتی ممکن است توسط سایرین به عنوان اموری محدود و انحرافی تلقی شود ولی برای دارندگان آنها کامل هستند و حقیقت مکان مذکور را تشکیل می‌دهند (رلف، ۱۳۸۹: ۷۳).

جدول ۲: مولفه‌های تصاویر ذهنی از دیدگاه اندیشمندان مختلف (منبع: نگارندگان)

اندیشمندان	تعریف تصاویر ذهنی	عناصر سازنده تصاویر ذهنی
لینچ (پاکزاد، ۱۳۸۸)	نماینده‌ای از آگاهی ذهنی در ادراک مکان	راه، لبه، گره، نشانه، حوزه
شولتز (شولتز، ۱۳۸۴: ۳۶-۳۳)	تصویر ذهنی «ساختار وجودی انسان»	مراکز، راه‌ها، حوزه‌ها
گولج (گلکار، ۱۳۹۰: ۳۲۹)	وجود یک نظم سلسله‌مراتبی در شکل‌گیری منظر ذهنی از هر پدیده	نقاط لنگرگاهی، جزئیات
اپلیارد (پاکزاد، ۱۳۸۸: ۱۶۹)	تصویر ذهنی، به یاد آوردن Recall	عناصر سکانشی، عناصر فضایی
تریب (تریب، ۱۹۷۴: ۷۸)	تصویر ذهنی سلسله‌مراتبی از تصویر کلیت شهر تا جزء تصاویری از کلیت شهر	عملکرد شهر، ظاهر شهر و عناصر آن، معنا
بولدینگ (رلف، ۱۳۸۹: ۷۳)	تصویر به عنوان عکس ذهنی	تجارب، نگرش‌ها، خاطرات و احساسات آنی

با بررسی دیدگاه نظریه‌پردازان در زمینه تصویر ذهنی از محیط شهری، در اکثر نظریات قابلیت تصویر ذهنی محیط بر حسب کیفیت‌های فیزیکی بیان شده و معنا از شکل جدا شده است. با توجه به گفته کرسیتین نوربرگ شولتز تصویر ذهنی روشن که سبب هویت شخص می‌گردد در گرو داشتن مکان‌های با معنا هست. که توجه صرف به کیفیت‌های فیزیکی و ساختار محیط در شکل‌گیری تصویر ذهنی باعث ایجاد محیط‌های بی‌هویت و بی‌معنا می‌باشد. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که شکل‌گیری تصاویر ذهنی از محیط شهری تک بعدی نبوده بلکه دارای ابعاد

نمودار ۳: مدل نظری پژوهش (منبع: نگارندگان)

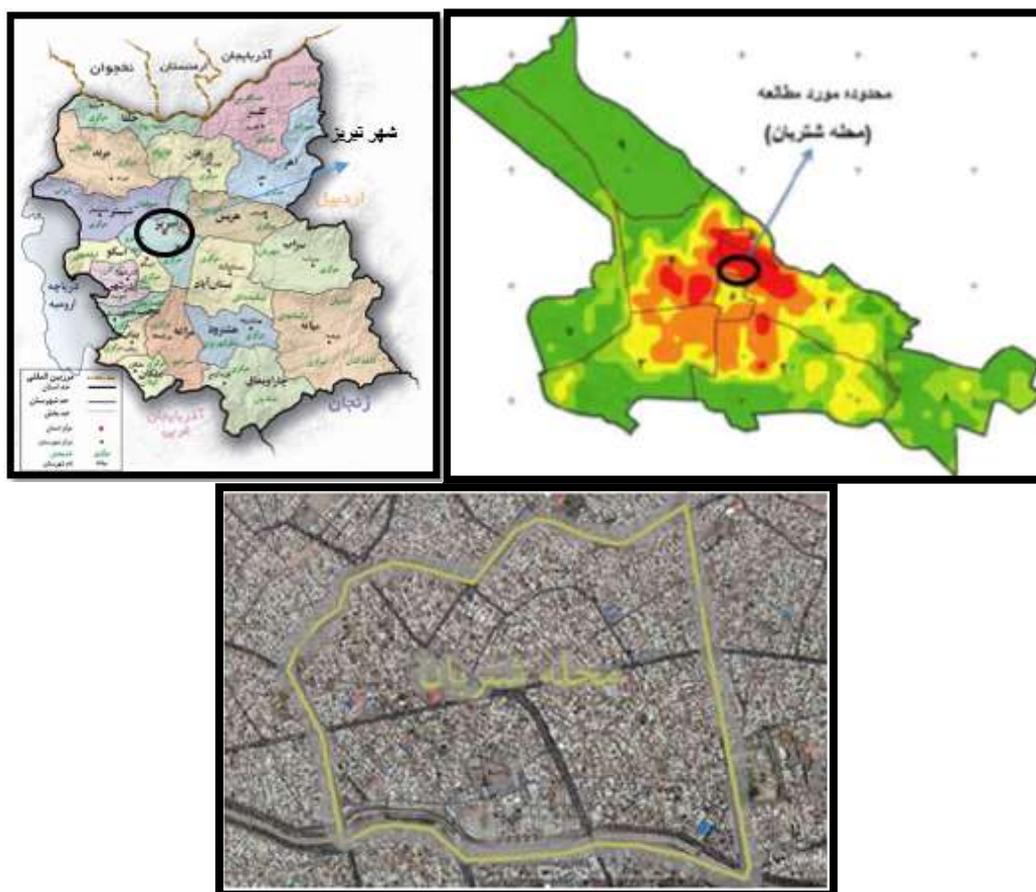
روش تحقیق

این تحقیق با روش «توصیفی-تحلیلی» و مبتنی بر مشاهدات و پویس های میدانی است. که برای جمع آوری اطلاعات از تکنیک تکمیل پرسشنامه در نمونه موردی استفاده شده است. و با استفاده از نرم افزار Spss اطلاعات و داده های تحقیق برای تحقق اهداف و پاسخ به سوال های پژوهش مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است. با توجه به اهداف و ماهیت تحقیق مراحل پژوهش به این صورت است. که ابتدا معیارها و شاخص های حس تعلق به مکان و تصاویر ذهنی، براساس مطالعات کتابخانه ای - اسنادی و پیمایش در سطح شهر استخراج گردید. سپس دو نوع پرسشنامه مربوط به حس تعلق و تصویر ذهنی که دارای گویه های متعددی بودند. باهدف تعیین میزان تأثیر عوامل حس تعلق به مکان و تصاویر ذهنی تدوین شد. با استفاده از پرسشنامه طیف لیکرتی تدوین شده به ارزیابی گویه های حس تعلق و تصویر ذهنی پرداخته شد و اطلاعات و پرسشنامه های تکمیل شده توسط شهروندان در نرم افزار Spss برای پاسخگویی به سوالات تحقیق مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت. با توجه به ضرایب همبستگی و میزان تأثیر گذاری شاخص ها پیشنهاد هایی برای ارتقای تعلق به محله ارائه شده است. با توجه به اینکه جامعه آماری، کاربران فضا (استفاده کنندگان از فضا که به طور مستقیم در ارتباط با محله مورد مطالعه قرار دارند) بودند نیاز به نمونه گیری مناسب بود که از طریق فرمول فادی حجم نمونه حدود ۳۸۴ نفر انتخاب گردید. که در طیف های سنی ۱۸ تا ۶۷ قرار داشتند. ۵۲٫۹٪ پرسش شونده های مرد و ۴۷٫۱٪ پرسش شونده های زن بودند.

محدوده پژوهش

گستره بافت شهری تبریز، از دیر باز به شماری محله تقسیم شده است. بی گمان شماره محدوده و نام محله ها، طی تاریخ طولانی شهر، بارها تغییر یافته است. اما محله بندی بافت شهر، از دوره زندیه به این سو، کم و بیش همان است که امروز قابل شناسائی بوده و آرایش شعاعی از مرکز شهر رو به بیرون دارد. به رغم دگرگونی های بسیاری که در اثر اقدامات گوناگون در بافت شهری تبریز رخ داده، نظام محله بندی تاریخی آن، دست کم در حد کاربرد نام

ها و وابستگی ذهنی شهروندان به محله‌ها و کوی‌ها، هنوز کارایی خود را از دست نداده است. در این چارچوب، دریافت شهری تبریز، ۹ محله اصلی قابل شناسایی است. که هر محله همه کاربری‌ها و عناصر را در خود داشت و در سطح محله‌ای خدمات ارائه می‌داد و تا حدودی بی‌نیاز از محلات اطراف بود به طوری که اکثر آنها دارای حمام، مسجد، بازار، قبرستان و غیره بوده‌اند (صفا منش، ۱۳۷۷: ۴۱) محله‌های هم‌جوار اگرچه با مرز بندی مشخصی از هم جدا نمی‌شوند، ساختار کالبدی آنها هنوز هم در شکل گذرهای اصلی و فضاهای شهری عمده و کوی‌های داخلی هر محله پا برجاست. محله‌های تاریخی شهر به عنوان مناطق قدیمی و فرسوده شهر همواره در حال نوسازی و تغییر می‌باشد و این امر احتمال تضعیف پیوند ساکنین با محلات تاریخی را افزایش می‌دهد. طی ده سال اخیر محله شتربان به عنوان یکی از محلات تاریخی شهر واقع در منطقه ۱۰ تبریز، در حال نوسازی می‌باشد که همجواری بافت تاریخی و بافت جدید و تلفیق این دو با یکدیگر در جریان نوسازی این محله امکان مطالعه و بررسی تأثیرات هر دو بافت را فراهم می‌کند. محله شتربان جزء محلاتی در شهر تبریز است که همواره اصالت خود را حفظ کرده و به نظر می‌رسد ساکنین قدیمی محله با وجود نوسازی و تغییر بافت محله تعلق خود را نسبت به آن حفظ کرده‌اند. مطالعه حس تعلق در محله‌ای با این خصوصیات می‌تواند اطلاعات ارزشمندی در اختیار قرار دهد.

شکل ۱: موقعیت محلّه شتربان در شهر تبریز

شکل ۲: تصاویری از محله شتربان در شهر تبریز

یافته‌های تحقیق

در این بخش از پژوهش بعد از توصیف پاسخ‌های به دست آمده از جامعه آماری، با توجه به ماهیت هر سوال از آزمون تک نمونه‌ای استفاده شده است. غالب سوالات پرسشنامه به گونه‌ای طراحی شده است که هر یک از ابعاد مورد بررسی به همراه گویه‌های معرف آن در قالب طیف ۵ گزینه‌ای لیکرت ارائه شده، که امتیاز نشان‌دهنده کمترین میزان و ۵ نشان‌دهنده بیشترین میزان است. به این ترتیب عدد ۳ به عنوان میانگین (نظری) پاسخ‌ها در نظر گرفته شده و میانگین حس تعلق و تصاویر ذهنی با عدد ۳ مقایسه می‌شود. آزمون تک نمونه‌ای جزو آزمون‌های پارامتریک است. قبل از آزمون لازم است که نرمال بودن توزیع داده‌های مربوطه مورد بررسی قرار گیرد. جهت بررسی نرمال بودن توزیع داده‌ها از آزمون کلموگروف-اسمیرنوف استفاده شده است. طبق جدول ۳ نتایج آزمون کلموگروف-اسمیرنوف نشان می‌دهد که زمینه برای آزمون پارامتریک فراهم است. چراکه آزمون نرمال بودن توزیع داده‌ها برای متغیرهای حس تعلق و تصاویر ذهنی معنی‌دار هست، یعنی داده‌های مربوط به متغیرهای حس تعلق و تصاویر ذهنی دارای توزیع نرمالی هستند. در این راستا جهت بررسی حس تعلق پنج معیار کالبدی-فیزیکی، اجتماعی-فرهنگی، معنایی-ادراکی، احساسی-عاطفی، عملکردی-فعالیتی با ۲۰ گویه و تصاویر ذهنی با ۳ معیار کالبدی، اجتماعی، معنایی و ۹ گویه مورد سنجش قرار گرفته است که در ذیل ارزیابی ابعاد و معیارها مربوط به آنها ارائه شده است.

جدول ۳: نتایج آزمون کولموگروف-اسمیرنوف برای بررسی نرمال بودن توزیع متغیرها (منبع: داده‌های تحقیق ۱۳۹۶)

نرمال بودن حس تعلق	تعداد	آماره Z کولموگروف-اسمیرنوف	سطح معنی داری
	۳۸۴	۱,۲۹۷	۰,۰۷۲
تصاویر ذهنی	۳۸۴	۱,۲۸۵	۰,۰۶۹

جدول ۴: میانگین متغیرهای حس تعلق به مکان (منبع: داده‌های تحقیق ۱۳۹۶)

معیارها	شاخص‌ها	میانگین	انحراف معیار	کد
کالبدی - فیزیکی Physical	خوانایی و نمایانی	۳,۴۹	۰,۶۱	P1
	محسوسیت	۳,۵۳	۰,۵۳	P2
	منطبق با الگوهای رفتاری	۳,۴۵	۰,۷۷	P3
	مطلوبیت محیطی	۳,۳۴	۰,۷۹	P4
اجتماعی-فرهنگی Social-cultural	تعاملات اجتماعی	۳,۷۱	۰,۵۵	SC1
	مشارکت در امور محله	۳,۵۴	۰,۷۱	SC2
	عضویت و پیوستگی با اجتماع محله	۳,۲۹	۰,۶۸	SC3

SC4	۰,۷۸	۳,۴۲	روابط همسایگی		
E1	۰,۶۹	۳,۳۴	جذابیت	احساسی-عاطفی	حس تعلق (Sense of belonging)
E2	۰,۷۱	۳,۴۵	علاقه نسبت به مکان	Emotional	
E3	۰,۶۵	۳,۵۱	حس مثبت		
E4	۰,۶۷	۳,۶۳	آرامش و امنیت		
SP1	۰,۵۴	۳,۵۸	آشنایی بامکان	معنایی - ادراکی	Semantic-perceptual
SP2	۰,۵۷	۳,۵۱	خاطره انگیزی		
SP3	۰,۶۹	۳,۳۹	رویدادی های خاص در مکان		
SP4	۰,۷۱	۳,۴۸	قدمت مکان		
FA1	۰,۶۷	۳,۳۷	برآورده سازی نیازها	عوامل عملکردی-فعالیتی	Functional-Activitie
FA2	۰,۵۸	۳,۴۵	سرزندگی		
FA3	۰,۶۳	۳,۳۹	قرارگاه های رفتاری و پاتوق ها		
FA4	۰,۵۷	۳,۴۸	سهولت دسترسی ها		

همان طور که در جدول (۴) مشاهده می شود، در بعد کالبدی-فیزیکی بالاترین میزان میانگین ۳,۵۳ مربوط به محصوریت و کمترین میزان میانگین ۳,۳۴ مربوط به مطلوبیت محیطی است در بعد اجتماعی-فرهنگی بالاترین میزان میانگین ۳,۷۱ مربوط به تعاملات اجتماعی و کمترین میزان میانگین ۳,۴۲ مربوط به روابط همسایگی است در بعد احساسی-عاطفی بالاترین میزان میانگین ۳,۶۳ مربوط به به آرامش و امنیت موجود در محله و کمترین میزان میانگین ۳,۳۴ مربوط به جذابیت محله است. در بعد معنایی-ادراکی بالاترین میزان میانگین ۳,۵۸ مربوط به آشنایی با مکان و کمترین میزان میانگین ۳,۴۸ مربوط به رویدادهای خاص در مکان است و در بعد عملکردی-فعالیتی بالاترین میزان میانگین ۳,۴۸ مربوط به سهولت دسترسی در محله و کمترین میزان میانگین ۳,۳۷ مربوط به برآورده سازی نیازها می باشد. در خصوص معنی داری آزمون هم می توان گفت معیارها در سطح ۹۵ درصد معنادار می باشند، یعنی بین میانگین نظری با میانگین های بدست آمده آن ها (میانگین تجربی) تفاوت معناداری وجود دارد.

جدول ۵: آزمون t تک نمونه‌ای جهت سنجش ابعاد حس تعلق (منبع: داده های تحقیق ۱۳۹۶)

مقدار آزمون = ۳						
ابعاد	تعداد	میانگین	انحراف معیار	T	درجه آزادی	سطح معنی داری
حس تعلق	۳۸۴	۳,۴۷	۰,۵۲	۱۷,۷۲۹	۳۸۳	۰,۰۰
احساسی-عاطفی	۳۸۴	۳,۴۸	۰,۶۷	۱۳,۳۷۴	۳۸۳	۰,۰۰
اجتماعی-فرهنگی	۳۸۴	۳,۵۴	۰,۶۵	۱۶,۳۶۵	۳۸۳	۰,۰۰
کالبدی-فیزیکی	۳۸۴	۳,۴۵	۰,۵۱	۱۸,۲۲۸	۳۸۳	۰,۰۰
عملکردی-فعالیتی	۳۸۴	۳,۴۲	۰,۷۷	۱۱,۱۶۱	۳۸۳	۰,۰۰
معنایی-ادراکی	۳۸۴	۳,۴۹	۰,۷۳	۱۹,۳۵۲	۳۸۳	۰,۰۰

یافته های پژوهش در خصوص حس تعلق طبق جدول ۵ نشان می دهد بالاترین میزان میانگین ۳,۵۴ مربوط به بعد اجتماعی-فرهنگی و کمترین میزان میانگین ۳,۴۲ مربوط به بعد عملکردی-فعالیتی است. از دلایل نسبتا زیاد بودن حس تعلق اجتماعی-فرهنگی، می توان به بومی بودن ساکنین و روابط متقابل هر روزه و تعاملات اجتماعی و عادت به محله اشاره کرد. همچنین وجود فرسودگی در بافت محله، ارگانیک بودن ساخت کوچه های محله و عدم برآورده سازی نیازها و کمبود قرارگاه های رفتاری و پاتوق ها، بیانگر کم بودن میزان تعلق عملکردی-فعالیتی است. با توجه به میانگین ارزش هر کدام از ابعاد پژوهش که عددی بالای میانگین نظری (میانگین نظری=۳) را نشان می دهند، می توان گفت که میزان ابعاد حس تعلق پاسخگویان بطور معنی داری بالاتر از حد متوسط می باشد. میانگین کلی حس تعلق برابر ۳,۴۷ که این رقم نشان از مطلوبیت حس تعلق در محله است این مطلب را آزمون t در سطح

معناداری ۹۵ در صد تأیید می کند، یعنی بین میانگین نظری با میانگین های بدست آمده تفاوت معناداری وجود دارد. چرا که معنی داری ۰,۰۰۱ بدست آمده برای آزمون t تک نمونه ای کمتر از ۰,۰۵ است.

جدول ۶: میانگین متغیرهای تصاویر ذهنی (منبع: داده های تحقیق ۱۳۹۶)

معیارها	شاخص ها	میانگین	انحراف معیار	کد
کالبدی physical	شناخت آسان عناصر طبیعی محیط در ذهن	۳,۲۳	۰,۷۸	PH1
	شناخت آسان عناصر مصنوع در ذهن	۳,۷۳	۰,۵۹	PH2
	شناسایی مسیر ها	۳,۴۲	۰,۶۲	PH3
اجتماعی social	فضاهای تعاملاتی	۳,۸۳	۰,۹۷	SO1
	فعالیت های جمعی	۳,۹۹	۰,۷۱	SO2
	مراسمات و جشن ها	۳,۹۱	۰,۸۶	SO3
معنایی semantic	اسامی فضاها	۳,۴۸	۰,۶۸	SE1
	منحصر بفرد بودن نشانه ها	۳,۵۷	۰,۶۲	SE2
	خاطرات و رویدادهای مهم	۳,۵۵	۰,۷۱	SE3

تصاویر ذهنی
Mental image

طبق جدول (۶) که نشان دهنده مولفه های تصاویر ذهنی است بیشترین میانگین در بعد کالبدی مربوط است به شناخت آسان عناصر مصنوع در ذهن (بناهای تاریخی، مدرن) با میانگین ۳,۷۳ و کمترین میانگین مربوط به شناخت آسان عناصر طبیعی محیط در ذهن با میانگین ۳,۲۳ است. در بعد اجتماعی بیشترین میانگین مربوط به فعالیت های جمعی با میانگین ۳,۹۹ و کمترین میانگین مربوط به فضاهای تعاملاتی با میانگین ۳,۸۳ است و در بعد معنایی بیشترین میانگین مربوط به منحصر بفرد بودن نشانه ها با میانگین ۳,۵۷ و کمترین میانگین مربوط به اسامی فضا با میانگین ۳,۴۸ است.

جدول ۷: آزمون t تک نمونه ای جهت سنجش ابعاد تصاویر ذهنی پاسخگویان (منبع: داده های تحقیق ۱۳۹۶)

ابعاد	تعداد میانگین	انحراف معیار T	درجه آزادی	سطح معنی داری	میانگین اختلاف متغیر با مقدار آزمون	
					مقدار آزمون = ۳	مقدار آزمون = ۳
تصاویر ذهنی	۳۸۴	۳,۶۳	۰,۶۰	۲۰,۶۱۶	۳۸۳	۰,۰۰
کالبدی	۳۸۴	۳,۴۶	۰,۶۲	۱۴,۶۲۸	۳۸۳	۰,۰۰۰
اجتماعی	۳۸۴	۳,۹۶	۰,۷۱	۲۶,۳۵۶	۳۸۳	۰,۰۰
معنایی	۳۸۴	۳,۵۴	۰,۹۷	۱۱,۰۱۵	۳۸۳	۰,۰۰

طبق جدول (۷) در خصوص تصاویر ذهنی می توان مشاهده کرد بالاترین میزان میانگین ۳,۹۶ مربوط به بعد اجتماعی و میانگین ۳,۵۴ مربوط به بعد معنایی و میانگین ۳,۴۶ مربوط به بعد کالبدی است. با توجه به میانگین ارزش هر کدام از ابعاد پژوهش که عددی بالای میانگین نظری (میانگین نظری - ۳) را نشان می دهند، می توان گفت که میزان ابعاد تصاویر ذهنی پاسخگویان بطور معنی داری بالاتر از حد متوسط می باشد. میانگین کلی تصاویر ذهنی برابر ۳,۶۳ که این رقم نشان از پتانسیل محله در ایجاد تصاویر ذهنی است این مطلب را آزمون t در سطح معناداری ۹۵ در صد تأیید می کند، معنی داری بدست آمده برای آزمون t تک نمونه ای کمتر از ۰,۰۵ است.

جدول ۸: رابطه بین حس تعلق و تصویر ذهنی شهروندان از محله به روش ضریب همبستگی پیرسون و ضریب تعیین (منبع: داده های تحقیق ۱۳۹۶)

حس تعلق به مکان	ضریب همبستگی	ضریب تعیین	تعداد
تصاویر ذهنی	۰,۶۴۴	۰,۴۱	۳۸۴

جدول ۹: شدت و ضریب همبستگی معیارهای تصاویر ذهنی و حس تعلق در محله شتران (منبع: داده های تحقیق ۱۳۹۶)

همبستگی معیارها	کالبدی - حس تعلق	اجتماعی - حس تعلق	معنایی - حس تعلق
ضریب همبستگی	۰,۴۴۱	۰,۴۱۶	۰,۶۱۱

طبق یافته‌های استنباطی، همان‌طور که در جدول ۸ ملاحظه می‌شود، مقدار همبستگی بین حس تعلق و تصاویر ذهنی برابر ۰,۶۴۴ و سطح معناداری برای این دو متغیر ۰,۰۰۱ است و چون این مقدار در سطح اطمینان ۰,۹۵ درصد از سطح خطای ۰,۰۵ کمتر است، پس بین میزان تصاویر ذهنی و حس تعلق به محله رابطه معناداری وجود دارد. (سؤال ۲ تحقیق) بدین معنی که با افزایش میزان تصاویر ذهنی ساکنان، میزان تعلق ساکنان به سکونت در این محله افزایش می‌یابد. بصورتی که افزایش تصاویر ذهنی ساکنین با بهبود وضعیت محله از نظر کمی و کیفی این انگیزه‌رو در افراد ایجاد می‌کند که نسبت به محل زندگی خود احساس تعلق بیشتری داشته باشند. و همچنین ضریب و شدت همبستگی بعد کالبدی تصویر ذهنی و حس تعلق (۰,۴۴)، بعد اجتماعی تصویر ذهنی و حس تعلق (۰,۴۱)، بعد معنایی تصویر ذهنی و حس تعلق (۰,۶۱) می‌باشد.

همچنین برای بررسی اثرات ابعاد سه‌گانه کالبدی، اجتماعی، معنایی تصاویر ذهنی بر حس تعلق از تحلیل رگرسیون چندگانه همزمان استفاده شده است (سؤال سوم تحقیق) تحلیل رگرسیون از جمله روش‌های چند متغیره‌ای است که به بررسی اثرات متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته می‌پردازد. تحلیل رگرسیون براساس فرض همبستگی بین متغیرهای مستقل و وابسته استوار است. در این راستا برای بررسی تاثیر ابعاد تصاویر ذهنی بر حس تعلق با استفاده از تحلیل رگرسیون، ابتدا به منظور بررسی معنادار بودن رگرسیون، از تحلیل واریانس رگرسیون به منظور قطعیت وجود رابطه خطی بین متغیر وابسته و متغیرهای مستقل استفاده شد و نتایج آن نشان داد که رابطه خطی بین متغیرهای مستقل و متغیر وابسته وجود دارد چرا که در این خصوص معناداری آزمون واریانس برابر ۰,۰۰۱ می‌باشد. (جدول ۱۰)

جدول ۱۰- تحلیل واریانس برای مدل تحلیل رگرسیون مربوط به تاثیر ابعاد تصاویر ذهنی بر حس تعلق (منبع: داده‌های تحقیق ۱۳۹۶)

مدل	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	F	سطح معنی‌داری
رگرسیون	۴۳,۰۵۱	۳	۱۴,۳۵۰	۸۹,۴۵۵	۰,۰۰
باقیمانده	۶۰,۹۵۹	۳۸۰	۰,۱۶۰		
کل	۱۰۴,۰۱۰	۳۸۳			

باتوجه به جدول ۸ ضریب تعیین مقدار واریانس تبیین شده توسط مدل را نشان می‌دهد مقدار عددی ضریب تعیین بین صفر تا ۱ است. هر چه این مقدار به یک نزدیکتر باشد نشان دهنده‌ی قوی‌تر بودن رابطه مدل است. با توجه به اینکه ضریب همبستگی چندگانه برابر ۰/۶۴ و ضریب تعیین برابر ۰/۴۱ است. در این مدل، ابعاد تصاویر ذهنی ۴۱ درصد از تغییرات حس تعلق را پیش‌بینی می‌کنند. یکی از پیش شرطهای رگرسیون این است که متغیر وابسته دارای خود همبستگی نبوده و خطاها مستقل از هم باشند. این شرط با آزمون دوربین-واتسن مورد آزمون قرار می‌گیرد. با توجه به اینکه مقدار دوربین-واتسن بدست آمده برابر ۱/۷۸ است. چون این مقدار بین ۱/۵ و ۲/۵ قرار دارد نتیجه می‌گیریم که متغیر وابسته دارای خود همبستگی نبوده و خطاها مستقل از هم می‌باشند. همچنین در مدل رگرسیونی ضرایب استاندارد نشده نشان دهنده‌ی ضرایب متغیرها و ضرایب استاندارد شده نشان دهنده‌ی میزان تاثیر هستند. هر چه، قدر مطلق این مقدار بیشتر باشد به منزله وجود تاثیر قوی‌تر است. با توجه به جدول که ضرایب استاندارد نشده و ضرایب استاندارد شده همراه با سطوح معنی‌داری شان ارائه شده است، تصاویر ذهنی کالبدی ($p = ۰/۰۰۱$) و $t = ۴/۴۴$ ، تصاویر ذهنی اجتماعی - ($p = ۰/۰۲۹$ و $t = ۲/۲۰$) و تصاویر ذهنی معنایی ($p = ۰/۰۰۱$ و $t = ۹/۲۷$) بر

حس تعلق دارای تاثیر مثبت معنی داری می باشند. که اولین عامل (بعد) تأثیر گذار بر حس تعلق مربوط بعد معنایی تصاویر ذهنی است که ۰,۴۷ درصد تاثیر داشته است و دومین بعد موثر، بعد کالبدی است که ۰,۲۰ درصد تاثیر داشته و سومین، بعد اجتماعی است که ۰,۱۰ درصد رابه خود اختصاص داده است.

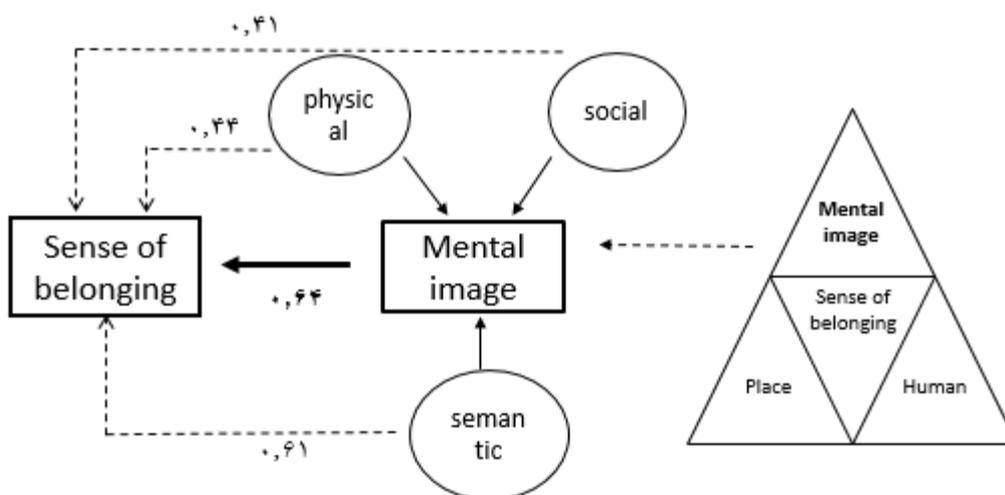
جدول ۱۱- ضرایب رگرسیون برای تاثیر ابعاد تصاویر ذهنی محله بر حس تعلق (نگارندگان)

مدل	ضرایب استاندارد نشده		ضرایب استاندارد شده		T	سطح معنی داری
	B	خطای معیار	Beta (بتا)			
مقدار ثابت	۱,۷۱۰	۰,۱۴۴			۱۱,۹۱۳	۰,۰۰
کالبدی	۰,۱۶۶	۰,۰۳۷	۰,۱۹۷		۴,۴۴۴	۰,۰۰
اجتماعی	۰,۰۷۵	۰,۰۳۴	۰,۱۰۳		۲,۱۹۷	۰,۰۲۹
معنایی	۰,۲۵۱	۰,۰۲۷	۰,۴۶۵		۹,۲۶۹	۰,۰۰

بحث و نتیجه گیری

در این پژوهش وضعیت حس تعلق به مکان و تصاویر ذهنی و ارتباط تصاویر ذهنی و حس تعلق به مکان در محله تاریخی شتریان شهر تبریز مورد بررسی قرار گرفت. یافته های تحقیق نشان دهنده وضعیت مناسب این محله از لحاظ شاخص های تصاویر ذهنی و حس تعلق به مکان است. به طوری که این محله با وجود گذشت زمان توانسته است به عنوان محله ی با هویت و متمایز از سایر محلات خود را حفظ نماید. در این محله ساکنان نوعی احساس تعلق عاطفی و ابراز احساس خوشایندی از ساکن بودن در محله مزبور دارند و محله خود را نسبت به سایر محلات ترجیح می دهند. در این محلات میانگین شاخص هایی چون محصوریت، تعاملات اجتماعی، مشارکت در امور محله، آرامش و امنیت، حس مثبت نسبت به محله، آشنایی و خاطره انگیزی و سهولت در دسترسی ها، وجود بناهای شاخص قدیمی مانند مساجد، مقبره، موزه و خاطرات و رویدادهای مهم در حد بالایی قرار دارند. و همچنین پیوندهای اجتماعی بین ساکنان محله در حد بالایی قرار دارد و این ارتباط و تعامل اجتماعی سبب ارتقای دلبستگی و تعلق بالای ساکنان نسبت به محله خود شده است. همچنین نتایج تحلیل نشان دهنده ی تأثیر معنادار تصاویر ذهنی در حس تعلق به مکان در محله مورد مطالعه است. که ضریب و شدت همبستگی بین بعد کالبدی تصویر ذهنی و حس تعلق (۰,۴۴)، بعد اجتماعی تصویر ذهنی و حس تعلق (۰,۴۱)، بعد معنایی تصویر ذهنی و حس تعلق (۰,۶۱) و شدت و ضریب همبستگی کلی تصاویر ذهنی و حس تعلق (۰,۶۴) می باشد. با توجه به ضرایب رگرسیون برای تاثیر ابعاد تصاویر ذهنی بر حس تعلق بعد معنایی تصاویر ذهنی با ضریب استاندارد شده (بتا) ۰/۴۷ درصد بیشترین تاثیر را بر حس تعلق دارد.

با توجه به موارد بالا می توان ذکر کرد که در محله مورد مطالعه مولفه ی تصاویر ذهنی ارتباط مستقیم با مولفه ی تعلق به مکان دارد؛ به طوری که با افزایش شاخص های تصاویر ذهنی در محله، تعلق ساکنان نیز در محله مورد مطالعه افزایش می یابد. با توجه به این نکته، داشتن محله ی با هویت مستلزم تقویت عوامل ایجاد کننده تصاویر ذهنی در محله است. بنابراین در روند شکل گیری حس تعلق به مکان در محله، دو عنصر اصلی انسان و مکان از طریق عنصر سوم تصاویر ذهنی وارد یک فرآیند می گردند که خاطرات و رویدادهای مهم، وجود بناهای شاخص، آشنایی با مکان، طول مدت سکونت و میزان حضور از جمله عواملی هستند که می توان به نقش بیشتر تصاویر ذهنی در فرآیند حس تعلق به مکان اشاره کرد.

نمودار ۴: فرآیند حس تعلق به مکان (منبع: نگارندگان)

لذا در تبیین نتایج به دست آمده می توان گفت، مولفه های کالبدی، اجتماعی و معنایی تصاویر ذهنی در ایجاد حس تعلق به محله نقش مهمی داشته و در عین حال بین مولفه های مذکور رابطه ای مستقیم وجود دارد. در ارتباط با بعد معنایی تصاویر ذهنی در ایجاد حس در محله می توان گفت در واقع تصاویر ذهنی افراد از محله بر پایه شناخت و معانی است که بر محیط فضایی نسبت داده می شود: مردم معانی را به چشم انداز ها و مکان ها نسبت می دهند و بنابراین به معانی دل بسته می شوند. همچنین بناهای نشانه ای در محلات با معانی اجتماعی و عملکردی تداعی می شوند. این معانی در محله شامل قدمت و اصالت بناها، خاطرات دوران گذشته، ساکنین قدیمی محله می باشد. با توجه به بناهای با ارزش تاریخی موجود در محله شتربان و حفظ بافت تاریخی و وابستگی ذهنی ساکنین محله به اسامی (افراد هم نام با اسامی فضاها) افراد ساکن در این فضاها، خاطرات خوشایند دوران گذشته، عملکرد های موجود در فضا شرکت در مراسم مذهبی، یادآوری اعیاد و عزاداری های رسمی به واسطه شکل گیری تصاویر ذهنی مثبت از محله تأثیر بیشتری در ایجاد حس تعلق به محله داشتند.

همچنین در مورد بعد اجتماعی می توان گفت مکان ها گاهی به عنوان ظرف و بستر ارتباطات اجتماعی و فرهنگی قلمداد شده اند، تا آنجا که برخی مطالعات تعلق به مکان را بیشتر به آن ارتباط ها تا به ماهیت فیزیکی مکان منتسب کرده اند. که در محله تاریخی شتربان حضور افراد آشنا و همسایگان، فعالیت ها و رفتار های جمعی، جمع دوستانه و صمیمی، قدمت فعالیت ها و مراسم مذهبی، سبب تثبیت تصورات ذهنی از محیط اجتماعی، به مثابه یک اثرگذاری مهم بر ابعاد حس تعلق نسب به محله شده است.

همچنین در مورد بعد کالبدی می توان گفت عوامل کالبدی از مهم ترین عوامل ادراک مناسب انسانی از محیط هستند که در میزان خوشایندی و جذب مردم به سوی فضاهایی عمومی و شهری نقش موثر و بسزایی دارند. با توجه به اینکه در محله شتربان می توان به وجود نماهای تاریخی و قدیمی بناها، قدمت و اصالت بافت قدیمی در شکل گیری تصاویر ذهنی مثبت از محله اشاره کرد اما به دلیل وجود فضاهای قدیمی و فرسوده، بافت تخریب شده محله، ساخت و سازهای مدرن، تعریض خیابان، ناهماهنگی برج های بلند با بافت محله، کمبود فضای سبز، کمبود فضاهای جمعی تعریف شده باعث تضعیف تصاویر ذهنی ساکنین از محله شده است که با طراحی و بهسازی یا نوسازی

بناهای قدیمی همچون مساجد و مقبره و موزه و... به عنوان بناهای شاخص محله و هماهنگی بیشتر بافت قدیم و جدید و همچنین فضاهای عمومی همچون میادین و پارک و... که محل تبلور پیوندهای اجتماعی و یاد آورد خاطرات مهم می باشد می توان تصاویر ذهنی ساکنین از محله را تقویت نمود. که باعث حس تعلق بیشتر ساکنین به محله می باشد. از جمله راهکارهای ارائه شده با توجه به نتایج پژوهش و مصاحبه های صورت گرفته با ساکنین محله، در شکل گیری تصاویر ذهنی واضح و مثبت که باعث افزایش حس تعلق ساکنین به محله و عدم ترک محله می شود می توان به موارد ذیل اشاره کرد.

- مرمت و ساماندهی بناهای قدیمی و متروکه با ارزش معماری و استفاده مجدد از آنها
- تدوین ضوابط و چارچوبی برای کنترل کیفی ساخت و سازهای جدید و تدوین قوانینی التزام آور برای ساماندهی نماهای پیرامون با توجه به ابعاد کالبدی و هویتی خیابان ها
- ساماندهی تأسیسات شهری الحاق شده به جداره ها با ارائه ضوابط مشخص در خصوص چگونگی استقرار آنها
- توجه به هنر عمومی و عناصر گرافیکی محیطی برای ارتقای ارزش های بصری-هنری میدان
- تأکید بر بناهای قدیمی و مذهبی با عناصری چون نورپردازی، مکانسازی و محوطه سازی مناسب
- دستیابی به محصوریت مطلوب در جداره های فاقد محصوریت مناسب طی ساخت و سازهای جاری و با ارائه ضوابط تعدیل ارتفاع
- بهره گیری از تباين مطلوب در زمینه های یکنواخت از طریق - شاخص کردن عناصر و بناهای تاریخی موجود در مسیر با استفاده از نورپردازی و تغییر موتیف های معماری به منظور تعلقات مکانی و یادآوری خاطرات
- کم کردن بار ترافیکی خیابان ها و کاهش سرعت عبوری وسایل نقلیه
- توسعه و امکان طرح نمادهای سنتی و نشانه های کالبدی و معنایی در سطح میدان
- ایجاد قرارگاه های رفتاری و پاتوق ها
- مکانیابی پارک های عمومی در سطح محله و زیر محله
- طراحی جداره با گیاهان سبز برای ارتقا کیفیت محیطی و ادراکات ذهنی و بصری بیننده
- ایجاد فضاهای سبز مابین پیاده رو ها و مسیرهای عبوری اصلی

منابع

- اتکینسون، ر. و دیگران، (۱۳۸۱). زمینه روانشناسی هیلگارد، ترجمه محمد نقی براهنی و همکاران، تهران؛ رشد.
- بهرام پور، عطیه؛ مدیری، آتوسا (۱۳۹۴). «مطالعه رابطه میان رضایتمندی ساکنان از محیط زندگی و میزان حس تعلق آنها در مجتمع مسکونی بلند مرتبه شهرک کوثر تهران» نشریه هنرهای زیبا - معماری و شهرسازی، شماره ۳، صص ۸۵-۹۴
- پاکزاد، جهان شاه، سیر اندیشه ها در شهر سازی ۳ (۱۳۸۸)، چاپ اول، ناشر: انتشارات شهیدی.
- پرتوی، پروین. (۱۳۸۲). «مکان وبی مکان رویکردی پدیدار شناسانه» نشریه هنرهای زیبا، شماره ۱۴، تهران.
- پروند، شادان و تولایی، نوین (۱۳۷۶). ویژگی های فضایی و مکانی مسجد در ایران: آموخته هایی از نمونه های ماندگار گذشته، محمد قره چمنی (ویراستار)، مجموعه مقالات همایش معماری مسجد؛ گذشته، حال، آینده. مهر ۲۶-۲۸، صص ۴۷-۵۸. اصفهان: دانشگاه هنر.
- تقوایی، علی اکبر و معروفی، سکینه (۱۳۸۹). ارزیابی نقش مساجد در ارتقاء کیفیت محیط، مطالعه موردی: مسجد امیر تهران، مجله مدیریت شهری، شماره ۲۵، صص ۲۱۹-۲۳۴.

- جوان فروزنده، علی وهمکاران(۱۳۸۹). "مفهوم حس تعلق به مکان و عوامل تشکیل دهنده آن" مجله هویت شهر، شماره هشتم، بهار و تابستان ۱۳۹۰، صص ۲۷-۳۷.
- چرخچیان، مریم (۱۳۹۳) بررسی نقش ویژگی های فردی در میزان دلبستگی کاربران به فضاهای شهری (نمونه موردی: خیابان خیام در قزوین)، جغرافیا و برنامه ریزی، شماره ۴۷، صص ۶-۵۵
- حبیبی، رعنا(۱۳۸۷). تصویرهای ذهنی و مفهوم مکان، فصلنامه هنرهای زیبا، شماره ۳۵ پاییز.
- رستمعلی زاده، ولی اله؛ نعمتی، محمد(۱۳۹۴)، بررسی زمینه های شکل گیری تعلق به محله، فصلنامه توسعه محلی (روستایی - شهری)، شماره ۱، صص ۱۵۳-۱۷۲.
- رضازاده، راضیه(۱۳۸۵)، رویکردی روانشناسانه و جامعه شناسانه به هویت مکانی در شهرهای جدید، مجموعه مقالات همایش بین المللی، چاپ اول، انتشارات شرکت عمران شهرهای جدید، تهران.
- رضوانی، نوشی؛ بهزاد، مصطفی؛ حبیبی، کیومرث(۱۳۹۶)، ارزیابی بافتهای تاریخی بر پایه هنجار حس تعلق به مکان(نمونه مطالعاتی: محله سرچشمه گرگان)، نشریه پژوهش و برنامه ریزی شهری، شماره بیست و نهم، صص ۲۳-۴۳
- سرایبی، محمد حسین؛ اشنویی، امیر؛ روستا، مجتبی(۱۳۹۵)، ارزیابی شاخص های تعلق مکانی ساکنان بافت قدیم شهر کاشان، نشریه جغرافیا و برنامه ریزی محیطی، شماره ۲، صص ۱۷-۳۴
- شکویی، ح و تبریزی ج(۱۳۸۲). تاثیر نوسازی شهری فن گرا بر ایجاد حس لامکانی: مطالعه موردی پروژه نواب، مجله مدرس، دوره ۷، شماره ۲.
- شبخی، محمد؛ امینی، سعیده؛ نظامی، آناهیتا(۱۳۹۴). مطالعه تطبیقی حس تعلق مکانی در سکونتگاه های رسمی و غیررسمی (مورد مطالعه: شهر جدید پرد و نسیم شهر)، فصلنامه علوم اجتماعی، شماره ۶۹، صص ۴۵-۷۳.
- شولتز، نوربرگ کریستیان (۱۳۸۳) معماری: معنا و مکان، ترجمه برازجانی، انتشارات جان جهان، تهران .
- رلف، ادوارد(۱۳۸۹) مکان وبی مکان مترجمان محمد رضا نقصان محمدی، کاظم مند گاری ریالز هیر متکی، چاپ اول، مشخصات نشر: تهران: آرمان شهر .
- قاسمی اصفهانی، م(۱۳۸۶). بررسی حس مکان در شهرهای جدید(نمونه موردی شهر جدید اندیشه)، مجموعه مقالات هویت شهرهای جدید، تهران: انتشارات شرکت عمران شهرهای جدید.
- کاظمی، مصطفی پورو سمیرا، سعادت یارو فهیمه، سادات و بیطرف، فاطمه (۱۳۹۰). تاثیر تصویر ذهنی گردشگران بر ارزش ادراک شده از شهرهای ساحلی دریای خزر با تاکید بر نقش واسط کیفیت عوامل ادراک شده، پژوهش و برنامه ریزی شهری، ۱۹-۳۴.
- کاکاوند، الهام؛ براتی، ناصر؛ امین زاده گوهر ریزی، بهرام (۱۳۹۲)، سنجش تطبیقی تصویر ذهنی شهروند و شهرساز به مفهوم کیفیت محیط شهری (مطالعه موردی: بافت فرسوده شهر قزوین، باغ نظر، شماره ۲۵، صص ۱۰۱-۱۱۲
- کاشانی جو، خشایار(۱۳۸۹)، "بار شناخت رویکرد نظری به فضاهای عمومی شهری"، مجله هویت شهر، شماره ۶، صص ۹۵-۱۰۶
- کارمونا، متیو و دیگران، (۱۳۹۱)، «مکان های عمومی فضاهای شهری ابعاد گوناگون طراحی شهری»، مترجمان فریبا قرایی، مهشید شکوهی زهرا اهری، اسماعیل صالحی، انتشارات دانشگاه هنر تهران.
- گلکار، کوروش، ۱۳۹۰، «آفرینش مکان پایدار تأملاتی در باب نظریه طراحی شهری»، مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه شهید بهشتی
- لنگ، ج. (۱۳۸۱)، آفرینش نظریه معماری، ترجمه علیرضا عینی فر، تهران: انتشارات دانشگاه تهران
- لینچ، کوین(۱۳۸۷)، سیما شهر، مترجم: منوچهر مزینی، چاپ هشتم، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
- مظلومی، سید مازیار(۱۳۸۹)، تأثیرپذیری ابعاد حس مکان از ادراکات ذهنی در محله های مسکونی شهری، مجله پژوهش و برنامه ریزی شهری، شماره ۳.
- مشکینی، ابوالفضل؛ موذن، سهراب و نوروزی، مصطفی(۱۳۹۴). فصلنامه پژوهش های بوم شناسی شهری، سنجش کیفیت محیط شهری در شهرهای کوچک استان آذربایجان شرقی، دوره ۶، شماره ۱۲، صفحه ۱۷-۳۲

موسوی، سید احمد (۱۳۸۵). برنامه ریزی توسعه محله ای با تاکید بر سرمایه های اجتماعی (مورد مطالعه: کوی طلاب شهر مشهد) پایان نامه کارشناسی ارشد شهرسازی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران.

میرمقتدایی، مهتا (۱۳۸۳). معیارهای شناخت هویت کالبدی شهرها، مجله هنرهای زیبا، شماره ۱۹، صفحه ۳۲-۳۵.
نادری، احمد، شیرعلی، ابراهیم، قاسمی کفرودی، سجاد (۱۳۹۳) بررسی حس تعلق محله ای و نقش آن در مشارکت اجتماعی (نمونه موردی: محله نعمت آباد) مجله مطالعات توسعه اجتماعی ایران، سال ۶، شماره ۳، صص ۷-۲۰.

Appleyard, Donald: Planning A pluralistic City, the MIT Press, 1976

Altman, I. and Low, S. M. (1992). Place Attachment: A Conceptual Inquiry, Plenum Press, New York.

Besten, Olga den (2010), Local belonging and 'geographies of emotions': Immigrant children's experience of their neighbourhoods in Paris and Berlin, <http://chd.sagepub.com/content/17/2/181>.

Brocato, Elisabeth Deanne, 2007. Place Attachment: An Investigation Of Environments

Brown, B. B. & Perkins, D. D. (1992). Disruptions in place attachment. In Place attachment (pp. 279-304). Springer US.

Bonaiuto, M; Aiello, A; Perugini, M; Bonnes, M & Ercolani, A.P (1999), Multidimensional perception of residential environment quality and neighborhood attachment in the urban environment, J. Environ. Psychol, 19, 331-352.

Brown, B. B. & Perkins, D. D. (1992). Disruptions in place attachment. In Place attachment (pp. 279-304) Springer US.

Canter, David, The Psychology of Place, The architectural Press, London, 1977.

Everett, B. (2009), Belonging: Social exclusion, social inclusion, personal safety and the experience of mental illness, Copyright Mood Disorders Society of Canada.

Giuliani M.V & R. Feldman (1993), Place attachment in a developmental and cultural context, Journal of Environmental Psychology, No 13, pp. 267-274.

Hidalgo, Carmona & Hernandez, Bernard. (2001), Place Attachment: Conceptual and Empirical Questions, Journal of Environmental Psychology, vol 21, pp 273-281.

Jorgensen, Bradley S; Stedman, Richard C. (2001). Sense of Place as an Attitude: Lakeshore Owners Attitudes Toward Their Properties. Journal of Environmental Psychology (2001) 21, 233-248.

Kyle, Gerard; Graefe, Alan; Manning, Robert; Bacon, James (2004). Effects of place attachment on users' perceptions of social and environmental conditions in a natural setting. Journal of Environmental Psychology 24 (2004) 213-225.

Kyle, G. , A. Graefe and R. Manning, 2005, Testing the Dimensionality of Place Attachment in Recreational Settings. Environment & Behavior, No.37, pp153-177.

Kaplan, S, (2016). Cognitive maps, human needs and the designed environment. Chicago: Aldine.

Relph, Edward. (1976), place and placelessness, pion, London.

Raymond, Christopher. M. Brown, Gregory, Weber, Delene (2010). The measurement of place attachment: Personal, community, and environmental connections. Journal of Environmental Psychology 30 (2010) 422-434.

Riger, S, and Paul L, 1981, Communities: patterns of attachment and social interaction in urban neighborhoods, American Journal of Community Psychology, pp55-66.

Qutaiba, A & Tamie, R. (2010), Self control and a sense of social belonging as moderators of the link between poor subjective wellbeing and aggression among Arab Palestinian adolescents in Israel, Procedia Social and Behavioral Sciences 5 (2010) 1058-1069.

Lavrakas P. J., & Riger, S. (1981). Community ties: Patterns of attachment and social interaction in urban neighborhoods, American Journal of Community Psychology, 9(1).

Lipovcan, k Larsen, P. Zganec. (2004), Quality of life, life satisfaction and happiness in shift- and non-shiftworkers, Rev sauda publica, Vol 38. Pp 3-10.

Low, S. M. and I. Altman (1992). Place attachment: A conceptual inquiry. Human

Scannell, L. & Gifford, R. (2010). Defining place attachment: A tripartite organizing framework. Journal of Environmental Psychology, 30(1), 1-10.

Shumaker, S.A & Taylor, R.B (1983), Toward a clarification of People Place relationships: a model of attachment to place, In N.R. Feimer & E.S. Creller (Eds.) Environmental Psychology: Directions and Perspectives, New York, pp. 219- 256.

- Steele, F (1981). The sense of Place, Boston: CBI publishing company.
- Teo, P and Hung, SH. (1999), A sense of place in public housing a case study of pasir ris, Singapore, *Habitat international*, ume20, issue2, june1996, 307-325.
- Ribe, Michael, *Stadtgestaltung Theorie und Praxis*, Bertelsmann1974.
- Tuan, Yi-Fu (1974). *Topophilia: A Study of Environmental Perception, Attitudes, and Values*, Englewood Cliffs, N.J., Prentice-Hall.
- Williams, Daniel. R, Vaske, Jerry. J. (2003). The measurement of place attachment: validity and generalization of a psychometric approach. *Forest Science*, Vol 49, No 6: Pp: 830-840.
- Wilson, R. C. & Takahashi, Y. K. & Schoenbaum, G. (2014). Orbitofrontal cortex as a cognitive map of task space. *Neuron*, 81(2): 267-279.